

Les granges de Santes Creus

L'exploració territorial del domini santescreuenc

JOAN PAPELL TARDIU
Doctor en Història Medieval

Primer fou Valldaura. Per tant, l'origen del Monestir de Santes Creus l'hem de cercar en la donació que , el 4 de desembre de 1150, va fer Guillem Ramon de Montcada, el dapifer, a l'abat del Monestir de la Gran Selva, l'abadia filial de Claravall, de l'honor que tenia a Valldaura , dins el terme de Cerdanyola del Vallès, proper al riu Ripoll i a la riera de Sant Cugat. La comunitat es traslladaria a Santes Creus, a la riba dreta del riu Gaià l'any 1169. L'orde s'expandí any rere any per l'espai territorial de la Catalunya Vella i la Catalunya Nova. En primer lloc, per una àrea que abraçava el Vallès occidental i el Barcelonès. En segon lloc, per una gran zona que serà l'àrea principal del domini santescreuenc i que denominarem 'zona central', que tenia com a eix vertebrador el riu Gaià, a una i altra banda del massís del Gaià. Aquesta àrea abraçaria les comarques de la Segarra, Camp de Tarragona, Penedès, Conca de Barberà, Anoia i Urgell. I una tercera, de patrimoni dispers, que abastaria les comarques de la Ribera d'Ebre i el Baix Ebre.

LES GRANGES DE SANTES CREUS

Algunes de les granges cistercenques disposaven d'una capella o esglesiola que s'hi bastí més tard. L'església de Fontscaldetes és del segle XVIII. L'Associació d'Amics de Fontscaldetes va iniciar el 2008 la tasca de restauració de l'església, i de recuperació dels carrers i espais comuns de l'antiga granja que, anys més tard va esdevenir un poblet agregat al municipi de Cabra.

A la pàgina dreta:

GRANJA DEL CODONY

Fotografia de finals del s. XIX o principis del XX. La plaça de la Granja amb les cases habitades (ca Pallarès) al fons.

Foto cedida per la família Molins-Roca del Rourell.

GRANJA D'ANCOSA

Mur amb espitllera. L'antiga granja d'Ancosa, situada a la plana del mateix nom, al terme de La Llacuna (Anoia) es troba actualment en ruïnes. Val la pena l'excursió.

GRANJA DEL CODONY

Arcades medievals. Coneguda com la granja dels Freres, l'ajuntament del Morell ha restaurat alguns edificis i ha fet obres de recuperació i consolidació d'elements arquitectònics interessants. En direcció al riu Francolí es troba l'antic molí de la granja.

FONSTCALDETES

Plaça de l'església.

Els que estudiem l'orde cistercenc ens hem adonat que els monjos del Cister van ésser colonitzadors i desenvoluparen innovacions tècniques en el conreu i, també, que perfeccionaren l'espècimen ramader, que criaven a les seves granges. A més, per tal que la producció de les propietats fos rendible, crearen i edificaren granges que es convertiren en centres d'explotació agrícola i ramadera.

Les granges de Santes Creus foren estratègicament distribuïdes per tota la propietat monacal. Van ésser centres d'explotació ramadera i agrícola del seu domini territorial. Des d'elles es treballava la terra i es tenia cura dels ramats de bestiar; a més, servien de magatzem de la producció fins que arribava l'hora de la comercialització dels productes i del trasllat a les viles i a les ciutats els dies de fira i del mercat setmanal. En aquests llocs es custodiaven les eines i útils de treball, que eren adobades i llossades i es deixaven a punt per a ser utilitzades. Les granges eren governades per un majoral que depenia del cellerer conventual. El cellerer acostumava a ser un monjo convers, que vigilava i dirigia les feines que havien d'ésser executades per altres monjos conversos, pels serfs o, també, pels esclaus musulmans que tenia la comunitat.

En algunes granges (Aiguamúrcia, Fontscaldetes, Codony o Valldaura –aquestes tres darreres en runes) observem, si excloem les edificacions que s'hi afegiren posteriorment, que els monjos hi bastiren edificis propis per a l'explotació agrícola i ramadera:

Un edifici-habitatge per als conversos
Corrals i estables

Cups i trulls, dins l'edifici-habitatge dels conversos
Molí i obradors

Una capella o església, que s'hi bastí més tard.

Tret de la granja de Valldaura, de Banyuls i de Xerta, les granges santescreuenques distaven unes tres o quatre horetes de l'edifici monacal, a excepció d'Aiguamúrcia, que s'aixecava dins la *terra indominicata* i sols distava una mitja horeta del monestir, a l'esquerra del riu Gaià avall. Observem que aquestes granges no estaven gaire lluny de les viles o ciutats on se celebraven mercats i fires, per tal de poder-hi vendre els excedents de la producció. En aquestes poblacions, els monjos solien adquirir cases-cellers per poder-hi guardar la collita que s'havia de comercialitzar. Als edificis no solament hi havia cups i cellers sinó, també, estables per a les muntures i habitacions perquè s'hi allotgessin els monjos quan anaven al mercat. Si bé el territori de la granja era una propietat compacta i constituïa una unitat de

producció, exercia un control sobre aquelles terres del monestir que, encara que no formessin part de la granja i no fossin explotades i treballades pels conversos, no eren gaire lluny i havien estat cedides a tercers en cens emfitèutic i establertes a conreadors mitjançant *carta precariae*.

Hem pogut constatar que les granges de Santes Creus varen ser deu: Valldaura, Ancosa, Codony, Aiguamúrcia, Banyuls, Valldossera, Xerta, Fontscaldetes, Montornès i la Tallada.

GRANJA DE VALLDAURA (1150)

La granja de Valldaura fou l'antic i primitiu monestir cistercenc on els monjos provinents de la Gran Selva s'establiren a Catalunya; donà origen a Santes Creus quan la comunitat es traslladà al Gaià, l'any 1169. Edificada l'any 1150, estava situada al terme de Cerdanyola del Vallès, prop del riu Ripoll. Originàriament la propietat estava constituïda per les terres de l'alou de Valldaura, que havia estat concedit per Guillem Ramon de Montcada, el dapifer, el 4 de desembre de 1150, i abraçava des del turó de Maltall fins al de Sant Medir i el de Sant Adjutori. Amb l'alou els fou donat un hort sobre el forn de Berenguer de Saltells i l'usdefruit de l'aigua del Ripoll. Entre els edificis bastits hi havia un molí fariner que havia pertanyut al de Saltells, concedit als monjos l'any 1154. Era una granja d'extensió mitjana, amb terres aptes per al cultiu dels cereals i de les hortalisses, però sobretot per a l'explotació ramadera, a causa de l'abundor d'aigua i pel fet de gaudir d'una zona muntanyenca on abundava el bosc i el matoll en les terres de Maltall i Sant Medir. Des d'aquesta granja els monjos controlaven les terres de Castellar del Vallès i les dels masos de Galliners i de les Roveres, que havien estat concedides pels monjos a cens a pagesos.

GRANJA D'ANCOSA (1154)

La granja d'Ancosa va ésser la primera granja que va tenir el monestir, si no tenim en compte el primitiu monestir de Valldaura, transformat en granja després que els monjos es traslladaren a Santes Creus. Estava situada a unes tres hores i escaig del monestir, aigües avall de la riera del Carme, en direcció a Igualada i s'havia edificat en una vall plena de bosc i de pastura. A aquesta granja se li incorporaren les terres de les Solanes i de l'Olsina Lunar, i exercia el control de les terres de Pontons, la Roqueta i Font-rubí i de Mediona. Suposem que el centre comercial seria Vilafranca del Penedès, car en aquesta ciutat el monestir disposava d'un caseró, de les quals era propietari.

Per saber-ne més:
La granja del Codony
de Pilar Riera Fortuny.
Ajuntament del
Morell, 2015

Amb la pretensió de cercar nous horitzons, d'establir-se en noves terres i de bastir un nou monestir, allunyat de l'epicentre conflictiu de Valldaura, els monjos sol·licitaren a Ramon Berenguer IV noves terres properes a les que recentment s'havien conquerit a l'Islam, a la Catalunya Nova. El comte els va donar l'Espluga d'Ancosa, a la serra del mateix nom, vessant aigües avall de la riera del Carme, a la comarca de l'Anoia. Eren terres aptes per a ser explotades per la ramaderia i no gaire per l'agricultura, pel seu caràcter muntanyenc. Alguns historiadors domèstics de Santes Creus afirmen que els monjos hi van construir un nou monestir per marxar de Valldaura (el pretès monestir d'Ancosa)... Res més lluny de la realitat. Ancosa sols fou una granja.

GRANJA DEL CODONY (1160)

La del Codony era una granja d'una extensió que no sobrepassava els tres-cents jornals de terra (unes cent vint hectàrees de terreny). La propietat estava situada a la riba dreta del Francolí, a la partida i terme del Codony. La donació fou feta amb caràcter alodial pel comte Ramon Berenguer IV, el 16 de juny de 1160, a l'abat Pere de Valldaura, i posteriorment fou confirmada per Agnès, vídua de Robert d'Aguiló, feudatari de la Mitra tarragonina. Sobre aquesta terra hi tenien drets Guillem de Claramunt, senyor del castell de Montoliu, i l'arquebisbe Guillem de Tarroja, els quals renunciaren als seus drets l'any 1173. La propietat gairebé esdevingué alodial, però amb l'excepció que els monjos havien de satisfer el delme eclesiàstic a la catedral tarragonina. La terra concedida anava del Codony a Sant Joan del Consell, és a dir, des del riu Glorieta, el riu d'Alcover, del qual els claustrals aprofitaven les seves aigües, fins a l'actual població del Morell. Fins a l'adquisició de les terres de la futura granja de la Tallada, al primer quart del segle XIII, la granja del Codony rebia els censos de les terres del castell dels Garidells. Situada a dues hores de Valls i no gaire més de Reus i de Tarragona, distava del monestir unes tres hores i escaig. És molt probable que els centres comercials per vendre-hi els productes excedents fossin Valls i Tarragona, ja que a Valls els monjos hi tenien tres cases i a Tarragona, una, que avui encara es coneix com la Casa de Santes Creus.

GRANJA D'AIGUAMÚRCIA (1160)

La granja d'Aiguamúrcia va ésser la granja des de la qual es va explotar la *terra indominitata* del monestir. Estava situada a mitja hora escassa de l'edifici monacal aigües avall del riu Gaia. Va ésser la terra privilegiada ja que era la reserva econòmica i d'abastament dels monjos. Va ser terra productiva

de cereals (blat i ordi —és significativa una partida de terme: Camp dels Ordials), d'hortalisses i vinya, i això sense menysprear la ramaderia. Les terres del voltant del monestir i que pertanyien a aquesta granja enllaçaven amb les de les granges veïnes de Fontscaldetes, Valldossera i Ancosa i, per Puiginyós, amb la de Montornès. Les terres de la granja no aprofitaven les aigües del Gaià per regar, car el riu és més fondo que els camps, sinó la de les torrenteres que baixen de Montagut i de Selma i, sobretot, la del torrent de Rubió. Entre aquest torrent i el Gaià els monjos hi bastiren un molí i, a l'altra banda del Gaià, prop de la partida de Sant Pere, aixecaren els corrals de bestiar. L'àrea comercial d'aquesta granja era la vila de Valls, on els monjos tenien tres edificis cases-celler: una al carrer del Carme, prop dels corrals del bestiar, l'altra al carrer de la Cort i la tercera al Pati del Castell. Les tres foren cedides a cens, però els monjos s'hi reservaren una habitació, els estables i el celler per anar a mercadejar. A més de la *terra indominitata* de la donació de 1160, amb el temps els monjos arrodoniren la seva extensió i incorporaren les terres de la Planeta del Pont d'Armentera. Amb aquestes terres es tancava pel nord l'arc d'explotació que s'iniciava a Montagut —terreny apte per als ramats— seguia per la serra de Cabdell i Selmella fins arribar al pic de la Voltorera, al nord-est de la vila de Cabra.

GRANJA DELS BANYULS (1161)

La granja dels Banyuls estava ubicada a l'oest de la muntanya de Montjuïc, a la partió entre els termes de Santa Maria dels Sants i de Santa Eulàlia de Provençana, i a la desembocadura del riu Llobregat. Era una zona on predominaven les *landes* o *banyuls*, és a dir, una zona d'aiguamolls. Va ésser una granja d'extensió mitjana. Esdevingué granja per transformació d'una antiga masia donada a Santes Creus per Aimeric de Perúsia, i per posteriors donacions de terres.

Fou una de les primeres propietats que Santes Creus va obtenir a la comarca del Barcelonès, gràcies a la donació feta, el 2 d'abril de 1161, del sagristà de la seu barcelonesa, Pere de Claramunt, el qual la lliurà al monestir com a dot en ingressar com a monjo al cenobi. Aquesta propietat inicial fou augmentada per la donació del mas d'Aimeric de Perúsia, com hem dit suara, a la qual s'hi afegí, poc després, una llenca de terra de Guillem Pere de Sants. Aquestes terres eren als Banyuls, a la desembocadura, com hem dit, del Llobregat, i s'incrementaren l'any 1163 per la donació de les terres d'Esteve de la Roca, al terme de Santa Eulàlia de Provençana, i per la compra de l'abat Pere de Valldaura d'unes altres terres a un tal

Ramon i la seva esposa Ermessèn, a les *Lannas*, és a dir, als Banyuls, al mateix terme de Santa Eulàlia. Restava constituïda la propietat i extensió de la granja per la compra feta a Pere Agell d'un prat veí de les terres santescreuencques als Banyuls. En uns vint anys quedà constituïda l'extensió de la granja.

Des d'ella el monjos controlaven la resta de terres del Camp: de Barcelona, la vinya dels Tallers; La propietat dels Arcs Vells; l'alou de la Granada; els turons de Monterols, una terra plantada de vinya on s'hi van bastir cases de camp, corrals, cups i trulls, i la de Sant Andreu del Palomar, al coll de Romanet, prop del Turó de la Peira. Aquestes terres, fora del perímetre de la granja, el monestir les va arrendar a cens, mitjançant contractes de conreu específics *ad complantandum* i *ad laborandum* que, com hem dit, eren controlats pel monestir a través de la granja.

Al segle XV aquesta granja fou objecte de permuta per les terres de la Sala dels Comalats, sota el castell de Forès.

GRANJA DE VALDOSSERA (1161)

La granja de Valldossera s'alçava en una petita vall que no arriba a sobrepassar els sis-cents metres d'alçària. Situada a l'est de Montagut i al nord de Selma, distava un parell d'hores del monestir. Avui forma part del terme de Querol. Al segle XII era a la frontera i al límit del comtat de Barcelona amb el Camp de Tarragona. Aquesta zona ja va ésser repoblada a mitjan segle X, però, a causa de la invasió d'Al-Mansur, a finals d'aquest segle, va patir un procés de despoblació. L'any 1112 el comte Ramon Berenguer III va infeudar aquestes terres a Guerau Alamany de Cervelló, i aquest establí la castania a favor de Bertran Odó, una castania que, a la seva mort, heretaria el fill, Bernat de Foix, que en vendria els drets a l'abat Pere de Puigvert l'any 1167, venda que fou confirmada per Guerau Alamany, tot renunciant als seus drets a favor dels monjos, com també ho feren els seus parents i els parents del castlà Berenguer Gasull i la seva dona Guilleuma el 1169. El domini monacal es va completar quan, en anys successius, Guerau de Jorba (el 1169) i Guerau de Montagut (el 1184) renunciaren als seus. Les terres esdevingueren en quadra santescreuenc i els monjos hi bastiren una granja. Una part de les terres es va dedicar a les pastures i una altra fou arrendada en règim d'emfiteusi. Hi havia diversos edificis: una església, cases per als conversos, cellers i masos que ocupaven els conversos però que ocuparen els conreadors quan les terres van ser arrendades.

GRANJA DE XERTA (1168)

La primera donació en aquesta zona riberenca de l'Ebre va tenir lloc l'any 1156, quan el comte Ramon Berenguer IV va concedir als monjos un hort a Xerta. Aquesta primigènia donació seria augmentada per una altra feta per Pere de Sentmenat, pocs dies després de la primera, que havia pertangut al sarraí Mardoc. I dos anys més tard, el 1158, els monjos tornaren a augmentar l'extensió de la propietat, quan Guerau de Salvinyac donava a l'abat Pere un oliverar proper a l'hort que havien rebut del comte Ramon Berenguer i de la terra donada per Pere de Sentmenat. Aviat en aquest lloc els claustrals hi bastiren una granja, mentre els monjos encara residien a Valldaura, gràcies a l'adquisició d'una peça de terra que era propietat de Ponç Aurer, l'any 1189. Aquesta adquisició va ésser molt important car en la terra, i prop de l'Ebre, hi havia bastit un molí d'oli que fou restaurat i ampliat i que avui encara resta en bon estat.

Era una zona eminentment agrària, rica, on es practicava una agricultura selectiva —horticultura—, però també era important per les pastures de les muntanyes circumdants que encaixonen l'Ebre. Aquesta granja controlava les terres de Benifallet, Bitem, Aldover i Tortosa. Aviat, però, per la llunyania, el domini fou explotat en règim d'arrendament emfitèutic. Cal dir que alguns contractes van ser concedits als mateixos donants. L'àrea comercial, no cal dir-ho, era Tortosa, lloc on el monestir posseïa algunes cases celler.

FONTSCALDETES

Fontscaldetes dista només dues hores i mitja del monestir de Santes Creus pel camí de Sant Pere del Gaià. El terme de l'antiga granja, situada a 570 m d'altitud, era de més de mil hectàrees. La propietat era de dues famílies, els Martí i els Rovira, descendents de qui llogaren l'antiga granja al monestir de Santes Creus, al segle XVI. Els seus hereus encara conserven una part de la propietat.

A la pàgina dreta:

LA TALLADA
Situada entre Vallmoll i La Secuita, l'antiga granja de La Tallada forma part d'una finca privada. Conserva l'estructura d'un gran mas fortificat. Disposava de capella. Encara es conserva el campanar de cadireta i algunes edificacions reformades al segle XIX com s'indica en un plafó de ceràmica que hi ha a l'entrada principal.

GRANJA DE FONTSALDETES (1173)

La granja de Fontscaldetes forma part, avui, del terme de Cabra del Camp, al nord de la comarca de l'Alt Camp. Sabem que aquesta granja fou bastida a partir de l'any 1173, i que el 1187 l'edifici ja estava aixecat sobre el terreny. Avui encara podem observar-ne les ruïnes. Les terres de la granja estaven emmarcades, al nord, per la serra de la Romeguera; al sud, pel pic de Valldossera –denominació que no cal confondre amb les terres de Valldossera, al terme del castell de Montagut- i la Comagrassa, i, seguint des d'aquí per la via *Captivaria*, fins arribar al riu d'*Espets* –avui torrent de Rupit-- a l'est, i, a occident, pel carenat de la serra Voltorera. L'orografia accidentada feia que aquestes terres fossin molt adequades per dedicar-les a la pastura, encara que els monjos aprofitaven les petites terrasses que gradualment baixaven de la Voltorera per dedicar-les al cultiu del cereal i de la vinya.

Des d'aquesta granja, el Monestir controlava les pastures i el cultiu de les terres de Conill, al nord de Cabra, en direcció a la Conca de Barberà; les de les muntanyes de Selmella; les del pic de la Voltorera, i les del Clot de *Lopacos*, a la dreta del Gaià, a la partió amb el Pont d'Armentera. També es controlaven les pastures dels turons de la Romeguera i de Valldossera, que, com hem dit suara, no s'han de confondre amb les de la granja del mateix nom, al nord del Pont d'Armentera. Igualment d'aquesta granja depenien les pastures de Comagrassa.

GRANJA DE MONTORNÈS (1173)

La granja de Montornès abraçava tot l'actual terme de la Pobla de Montornès. La penetració santescreuena en aquesta zona del baix Gaià va tenir lloc en temps de l'abat Pere de Puigvert, l'any 1173, quan fou adquirit un alou a Arnau de Sesplugues que els seus avantpassats havien obtingut per aprisió. Va ésser una petita illa dins el terme del castell de Montornès, però va ser el testimoni inicial per a una futura i profitosa expansió pel terme del castell que va permetre'n l'adquisició total. Aquesta adquisició fou possible gràcies a Ponç de Rajadell, que era el senyor del terme i el posseïa en franc i lliure alou, el qual el vengué, el desembre de 1173, a l'abat Pere per cent morabatins d'or. Gràcies a aquesta transacció el terme del castell esdevingué propietat de Santes Creus. Els límits del terme del castell i, per tant, els límits de la futura granja eren: al nord, les terres del sud del terme de Bonastre; al sud, el mar; a l'est, el terme del castell de Creixell, a la partió del puig de les Morisques, i el torrent que passa prop de la Pobla de Montornès fins a mar, i, a occident, el terme del

castell d'Altafulla. L'abat era senyor jurisdiccional de l'esmentat terme car va comprar els drets feudals a Ponç de Rajadell, a Ramon de la Torre, a Pere Gornal i a Pere Escorcenc, que eren cavallers de la castlania. La plena jurisdicció no es va obtenir fins als temps de l'abat Bernat Calbó.

La importància d'aquest enclavament a la part baixa del riu Gaià es devia a la seva posició estratègica. Santes Creus dominava la part alta de la conca del Gaià i la major part de la mitjana. Amb la compra de les terres i els drets assolí el domini de la part baixa, amb la possibilitat de poder-se estendre al pla del Camp de Tarragona, seguint el corrent de l'aigua. Gaià amunt es podia retrobar la *terra indominita* claustral, connectar amb Fontscaldetes, amb l'alta Conca de Barberà, la baixa Segarra i les possessions d'Ancosa i les ramificacions amb la conca de l'Òdena i de l'alt Penedès, quan s'adquirissin les terres de Puiginyós, a la serra de Montferri.

LA GRANJA DE LA TALLADA (1228)

Durant l'abadiat de Bernat Calbó, Guillem Arnau de Setma, conegut com el Bord de Setma, el mes de setembre de 1228, deixava a son fill Domènec el dot necessari per a poder professar com a monjo a Santes Creus. El dot consistia en un mas, situat al terme de la Secuita, el qual havia de ser propietat santescreuena, tant sí com no, quan Domènec complís els divuit anys, encara que no es decidís a fer els vots monacals perpetus. Guillem de Claramunt era el senyor del castell de Montoliu i també del terme i castell de la Secuita, i a ell li corresponia el senyoriu de les terres del Bord de Setma. Guillem va acompanyar el seu senyor natural, el rei Jaume el Conqueridor, a la conquesta de Mallorca, on va morir. El mes de març de 1229, abans de partir, va fer testament i en ell estipulava que transferia tota la propietat del castell de la Secuita a Santes Creus.

El mas d'en Bord era a la partida coneguda amb el nom dels Masos de la Secuita. Les terres del mas tenien de veïns Pere de Llorac i Pere de la Tallada. Berenguer, germà de Bord, conegut com a Bord de Vilafranca, era senyor d'un altre mas, veí també de Pere de la Tallada i Pere de Llorac. No és d'estrany que els monjos volguessin ampliar la primitiva propietat, motiu pel qual van comprar a Bord de Vilafranca, l'any 1232, el seu mas, i el de Pere de la Tallada. Bernat Calbó comprava els drets de la castlania a Ponç de Banyeres, i els de la vídua Guilleuma de Claramunt. Les terres esdevien alodials i el monestir hi edifica la granja, que avui coneixem com la de la Tallada. La granja era

important perquè, per la part de ponent, limitava amb la quadra dels Garidells i, més a ponent, Francolí pel mig, amb la granja del Codony, i a més, per la part oriental, les terres eren molt properes al riu Gaià, eix vertebrador de la propietat santescreuena.

Hem d'assenyalar que la granja distava unes dues hores de la vila de Valls, centre comercial important per les seves dues fires anuals i pel mercat setmanal, a mig camí d'aquest centre i Tarragona, i una mica més del Monestir. ■

